

Beogradski centar za ljudska prava

**POSTUPANJE SA LICIMA
LIŠENIM SLOBODE**
bilten

Beograd, decembar 2010.

Uvodne napomene

Od maja 2009. godine Beogradski centar za ljudska prava sprovodi projekat čiji je cilj unapređivanje pravne regulative i prakse radi sprečavanja i kažnjavanja torture i drugih nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, u okviru kojeg posećuje ustanove u kojim se nalaze lica lišena slobode – kazneno-popravne zavode i okružne zatvore. Kratki izveštaji o obavljenim posetama biće objavljivani periodično (četiri puta godišnje), u biltenima u elektronskoj formi, dok će detaljnije informacije o stanju u ovim ustanovama biti objavljivane u godišnjim izveštajima.

Do sada su posećene 22 ustanove: kazneno-popravni zavodi u Somboru, Požarevcu, Šapcu, Čupriji i Nišu, kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu, okružni zatvori u Subotici, Zaječaru, Negotinu, Novom Pazaru, Kraljevu, Kragujevcu, Novom Sadu, Zrenjaninu, Beogradu, Smederevu, Kruševcu, Čačku, Užicu i Pančevu, Specijalna zatvorska bolnica u Beogradu i Vaspitno-popravni dom za maloletnike u Kruševcu. Tim Beogradskog centra sastavljen je od pravnika i lekara, a posete se sastoje iz razgovora sa upravom ustanove, medicinskim osobljem, osuđenim i prekršajno kažnjenim licima, zaposlenim u službi obezbeđenja i vaspitačima, iz uvida u dokumentaciju i obilaska objekata (posebno prostorija za smeštaj lica lišenih slobode). Pored toga, informacije o postupanju prema licima lišenim slobode u svim ustanovama se prikupljaju i zahvaljujući telefonskim pozivima i pismima osuđenih lica i njihovih porodica. U ovom biltenu se nalaze kratki izveštaji o posetama Okružnom zatvoru u Pančevu i Vaspitno-popravnom domu za maloletnike u Kruševcu, obavljenim u decembru 2010. godine.

Kako je, prema odredbama Zakonika o krivičnom postupku, za razgovor sa licima koja se nalaze u pritvoru potrebna prethodna saglasnost postupajućeg sudije, prilikom poseta se ne obavljaju razgovori sa ovim licima, jer je teško unapred, pre posete, znati ko su lica koja se nalaze u pritvoru i ko je postupajući sudija. Razgovori sa osuđenim licima se obavljaju bez prisustva obezbeđenja i uprave.

Pored poseta ustanovama u kojim se nalaze lica lišena slobode, saradnici Beogradskog centra za ljudska prava prate i postupanje tužilaštva i sudova u vezi sa kažnjavanjem torture, a tokom projekta posebna pažnja biće posvećena i izveštavanju medija o mogućim slučajevima torture.

Izradu biltena finansijski su podržali Evropska unija i Institut za otvoreno društvo. Za sadržaj biltena isključivo je odgovoran Beogradski centar za ljudska prava. Stavovi izneseni u njemu nikako se ne mogu smatrati stavovima Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Beogradski centar za ljudska prava se zahvaljuje na saradnji svim zaposlenim u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija, bez čije pomoći sprovođenje ovog projekta ne bi bilo moguće.

Bilten su pripremili Nevena Dičić, Bojan Gavrilović, Marija Ilić i Žarko Marković.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

OKRUŽNI ZATVOR U PANČEVU

Vreme posete: decembar 2010. godine

Brojno stanje u vreme posete: 120 osuđenih, 85 pritvorenih, 3 prekršajno kažnjena lica (ukupno 208)

Struktura lica lišenih slobode po polu: 8 žena, 200 muškaraca

1. Materijalni uslovi

Okružni zatvor u Pančevu je ustanova poluotvorenog tipa koja za smeštaj lica lišenih slobode (osuđenih, prekršajno kažnjanih i pritvorenih lica, u nastavku zatvorenika) koristi objekte na tri lokacije: u samom centru Pančeva, na izlasku iz tog grada i u Vršcu. Prilikom posete obišli smo objekte u Pančevu – zgradu koja se nalazi u centralnoj gradskoj ulici, u pešačkoj zoni, i ekonomiju udaljenu nekoliko kilometara od centra grada. U ova dva objekta se u vreme posete nalazilo oko 150 lica, od kojih su većinu činili pritvorenici, smešteni u glavnoj zgradi, u centru grada. Ceo zatvor je prenaseljen – prema rečima njegove uprave, ako bi se poštovala odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija koje određuju uslove smeštaja, u obe zgrade u Pančevu ne bi trebalo da boravi više od 80 ljudi. U nekim prostorijama na jednog zatvorenika dolazi i manje od dva kvadratna metra prostora (ZIKS propisuje najmanje četiri kvadratna metra). Prenaseljenosti doprinosi i to što zatvorske prostorije za zadržavanje lica lišenih slobode koristi i policija.

Kako je zgrada u centru Pančeva, u kojoj se nalazi najveći deo zatvorenika i koja je zaštićena kao spomenik kulture, veoma stara (više od dvesto godina) i na malom prostoru, okružena različitim drugim zgradama, proširenje njenog kapaciteta je praktično nemoguće, a i značajnije poboljšanje uslova boravka eventualnom rekonstrukcijom nije jednostavno izvesti. Mane ove zgrade su brojne: postoji samo jedno šetalište, nema uslova za bilo kakav oblik rekreacije, ne postoje primerene prostorije za posete porodica i advokata, prostorijama u kojim borave zatvorenici nedostaje svetlosti, tako da je čitanje bez veštačkog svetla vrlo teško, a prostora nedostaje i za zaposlene. U najlošijim uslovima borave osuđenici koji se nalaze pod pojačanim nadzorom – oni se nalaze u vrlo maloj prostoriji (veličine oko deset kvadratnih metara) sa šest kreveta koju samo rešetke dele od hodnika. Ni u drugim prostorijama uslovi boravka nisu mnogo bolji. Prostorije u kojim su se u vreme posete nalazile privorene žene su u nešto boljem stanju od ostalih.

Osuđenici koji su smešteni na ekonomiji borave u nešto boljim uslovima, pošto imaju više prostora i mogućnosti za rekreaciju kakvih nema u gore opisanoj zgradi – postoje jedan koš, igralište za fudbal i teretana, u kojoj je u vreme posete bilo vrlo hladno, pošto je bez grejanja.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

2. Postupanje prema licima lišenim slobode

Uobičajeni režim aktivnosti u dve opisane objekta se značajno razlikuje – u zgradi u centru grada radno je angažovano svega nekoliko osuđenika, dok ostali uglavnom nemaju priliku da upražnjavaju bilo kakve smislene aktivnosti, dok na drugoj strani većina osuđenika smeštenih na ekonomiji radi. Kao što smo već rekli, u zgradi u centru grada nema uslova za rekreaciju, a pojedini zatvorenici pokušavaju da vežbaju u svojim sobama koristeći različite predmete koje imaju na raspolaganju umesto tegova. U ovoj zgradi, prema rečima uprave, osuđenici na otvorenom provode oko sat vremena dnevno, a pritvorena lica nešto manje – oko 45 minuta. Sami osuđenici kažu da boravak na otvorenom traje i kraće. Naravno, osnovni razlog za to što boravak na otvorenom traje kraće nego što je propisano zakonom (dva sata dnevno) je prenaseljenost. Problem bi donekle ublažilo pregrađivanje dvorišta kojim bi nastala dva šetališta. Kako se u ovaj zatvor smeštaju osuđeni na kratke kazne zatvora, obično nema vremena da pohađaju bilo kakav program obrazovanja ili obuke za rad. Poslovi koje imaju prilike da obavljaju su jednostavni i ne zahtevaju prethodnu obuku. Prema proceni zaposlenih, oko trećinu zatvorenika čine oni koji su korisnici droga ili su osuđeni zbog krivičnih dela u vezi sa trgovinom i proizvodnjom narkotika. Njima nije dostupna metadonska terapija.

Osuđenici sa kojima smo razgovarali su najviše primedbi imali na rad lekara - za koga misle da je nestručan i tvrde da se loše ophodi prema pacijentima, na nedostatak aktivnosti (naročito sportskih) i na činjenicu da ne postoje odgovarajuće prostorije za posete, zbog čega one traju kraće nego što bi trebalo. Bilo je i primedbi koje su se ticale ishrane. Nije bilo ozbiljnijih primedbi na način vođenja disciplinskih postupaka, kojih je tokom 2010. godine (do dana posete, tj. početka decembra) bilo 60. Osuđenicima koji se stavljaju pod pojačani nadzor se uručuju rešenja o određivanju te mere, međutim, prema njihovim rečima, ova rešenja su, kao i ona o usamljenju, slabo obrazložena i iz njih se ne može zaključiti koji su to razlozi za određivanje ovih mera. I zaista, bar kada su u pitanju rešenja koja smo mogli videti kod osuđenika s kojima smo razgovarali, ona bi mogla biti bolje obrazložena. Na primer, u jednom od rešenja se navodi da je okrivljeni smešten pod pojačan nadzor „zbog procene da predstavlja opasnost za bezbednost u ustanovi i da bi njegovo prisustvo među ostalim osuđenicima dovelo do mogućeg kršenja kućnog reda i incidenata“, ali se ne kaže na osnovu čega je napravljena takva procena i na koji način bi osuđeni mogao ugroziti bezbednost. Uprava i zaposleni u službi obezbeđenja su nam usmeno dali obrazloženje za svoju odluku koje se čini sasvim razumnim, ali bi takvo obrazloženje trebalo da bude sadržano i u pisanom rešenju o određivanju mere stavljanja pod pojačan nadzor.

U zatvoru u poslednje vreme nije bilo samoubistava, iako su u poslednjih godinu dana zabeležena dva pokušaja. Povremeno ima samopovređivanja. Dešava se da zatvorenici štrajkuju glađu, i tada se svakodnevno mere, a ako dođu u stanje koje zahteva stalni medicinski tretman transportuju se u Specijalnu zatvorsku bolnicu.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Maloletni pritvorenici, kojih je u vreme posete bilo dvojica, se po pravilu ne ostavljaju sami u ćelijama, već se obično smeštaju u prostorije u kojim se nalaze lica koja nisu nasilna, niti su optužena za ozbiljnija krivična dela.

3. Bezbednost

U poslednje vreme nije zabeleženo nijedno bekstvo. Poslednji pokušaj bekstva je izgledao tako što je pritvorenik pokušao da pobjegne čuvarima dok su se sa njim nalazili u sudu. Tokom poslednjih godinu dana dva puta se desilo da se osuđenici koji su izašli na vikend ne vrate u zatvor. Prema rečima zaposlenih u službi obezbeđenja kod zatvorenika se retko pronalaze mobilni telefoni – tokom poslednjih godinu dana samo dva puta, oba puta kod pritvorenika. Isto kažu i za narkotike, što donekle potvrđuju i rezultati testova na psihoaktivne supstance, koji su ređe pozitivni nego negativni (pri tome treba imati u vidu da se najčešće testiraju osuđenici koji ostvaruju pogodnosti, tj. napuštaju zatvor tokom vikenda).

Fizički sukobi među zatvorenicima nisu česti i u poslednje vreme nisu za posledicu imali ozbiljnije povrede. U jednom skorijem slučaju međuosuđeničkog nasilja nastupile su lakše telesne povrede, za čega je podneta i krivična prijava. Nema izražene hijerarhije među zatvorenicima, iako se povremeno dešava da pojedini osuđenici pokušavaju da uspostave dominaciju nad ostalim. Oni se po pravilu odvajaju, stavljaju pod pojačan nadzor ili im se, ako je nužno, izriče mera usamljenja. Prema rečima osuđenika, obezbeđenje reaguje adekvatno kada je potrebno sprečiti sukobe i zaštititi ih. U poslednje vreme nije bilo napada na službena lica.

4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade lekar specijalista sportske medicine, zaposlen na osnovu ugovora o delu, koji dolazi ponedeljkom, sredom i petkom i po potrebi, i komandirka koja je, iako zaposlena u službi obezbeđenja, upućena u administrativne poslove zdravstvene službe, tako da pomaže lekaru. U zatvoru ne postoji ambulanta, niti prostorija posebno adaptirana za potrebe pružanja zdravstvene pomoći. Pregledi se vrše u jednoj prolaznoj prostoriji sa dvoje vrata koja se po potrebi zatvaraju, u kojoj je moguće izvršiti samo osnovni fizikalni pregled. Lekovi, kartoni i službena dokumenta se nalaze u ormaru koji se nalazi u hodniku, ispred prostorije u kojoj se vrše pregledi. Zdravstvena služba na raspolaganju ima skromnu aparaturu – stetoskop, tenziometar, glukomer, toplomer i vagu za merenje telesne mase. Svaki put kada je za pregled potrebna druga oprema ili kada je potrebna laboratorijska analiza zatvorenici se šalju u gradske, civilne zdravstvene ustanove. Pošto ne postoje uslovi za držanje i davanje ampulirane terapije, niti uslovi za previjanje, ove usluge vrši služba kućnog lečenja lokalnog doma zdravlja, po pozivu zatvorskog lekara. Terapija u tabletama deli se u propisanim terminima, uz nadzor obezbeđenja (da bi se sprečila zloupotreba i trgovina lekovima). Na

insistiranje lekara zatvorenicima je zabranjeno da u paketima primaju praškaste vitamine i suplemente. Nažalost, u zatvoru ne postoje uslovi za sprovođenje posebnih režima ishrane.

Svi pregledi se vrše bez prisustva obezbeđenja (ako se zanemari činjenica da lekaru asistira komandirka). Prilikom prvog pregleda, po prijemu, određuje se radna sposobnost zatvorenika. Pregledi se zakazuju prijavljivanjem službi obezbeđenja, koja ne vrši trijažu. Ako je pregled hitno potreban ili se pacijent nalazi u stanju koje zahteva hitnu medicinsku intervenciju, a lekar se ne nalazi u zatvoru, poziva se služba hitne pomoći.

U zatvoru nema uslova za pružanje stomatoloških usluga, tako da se zatvorenici o trošku zatvora vode kod stomatologa samo u slučaju akutnog bolnog stanja, dok o sopstvenom trošku mogu biti odvedeni kod stomatologa kad to zahtevaju.

Kad je u pitanju psihijatrijska zaštita, zatvorenici se šalju na specijalističke preglede kada zatvorski lekar proceni da je potrebno i ako su pre dolaska u ustanovu već započeli psihijatrijsko lečenje. Kao što smo spomenuli, zatvorenicima nije dostupna metadonska terapija, a lekar smatra da ona nije dobra. Testiranje na alkohol i psihoaktivne supstance se vrši povremeno, kada postoji sumnja da ih neko od zatvorenika koristi.

Lekar je zadužen i za kontrolu ishrane. Prema njegovim rečima, kvalitet hrane proverava svakodnevno, dok stanje u kom se nalazi kuhinja proverava jednom ili dva puta nedeljno. Takozvani sanitarni pregledi osoblja zaposlenog u kuhinji se vrše jednom u šest meseci.

5. Osoblje

U ustanovi radi ukupno 80 ljudi, od čega najviše u službi obezbeđenja: 44 u Pančevu i 15 u Vršcu. Postojeća sistematizacija ne odgovara potrebama ustanove – njom nije previđena služba za tretman (koja uprkos tome faktički postoji i u kojoj radi ukupno pet ljudi) niti je predviđeno da ustanova ima diplomiranog pravnika. Isto važi i za zdravstvenu službu. Na sreću, postoji predlog nove sistematizacije, prema kojoj bi u zdravstvenoj službi trebale da rade dve medicinske sestre. Još jedan od nedostataka postojeće sistematizacije je manjak zaposlenih u službi obezbeđenja, zbog koga skoro svi zaposleni u ovoj službi ostvaruju veliki broj prekovremenih radnih sati. Prema rečima uprave i zaposlenih, ovoj službi je potrebno bar još 15 ljudi. Naravno, imajući u vidu sve gore navedene probleme, a pre svega prenaseljenost, nedostatak prostora i starost glavnog objekta u Pančevu, nije teško zaključiti da zaposleni rade u teškim uslovima. Ovo se odnosi na praktično sve službe. Ilustracije radi, treba spomenuti da u jednoj kancelariji rade tri vaspitača.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

6. Preporuke

Veliki broj uočenih nedostataka je u postojećim uslovima neotklonjiv. Prenaseljenost i nedostatak prostora su problemi koje sam zatvor ne može rešiti. Jedino pravo rešenje ovih, a i brojnih drugih problema jeste izmeštanje zatvora u drugu, namenski građenu zgradu, koja se ne bi nalazila u centru grada. U postojećim uslovima, bilo bi dobro pregraditi šetalište i tako od njega načiniti dva, i omogućiti zatvorenicima da bar u nekoj meri upražnjavaju fizičke aktivnosti. Ovo drugo bi se moglo uraditi pretvaranjem jedne od većih prostorija u teretanu ili bar postavljanjem nekoliko sprava u šetalište. Naravno, istovremeno treba koristiti svaku priliku da se osuđenici prebace u druge, manje pretrpane zatvore. Kad je u pitanju tretman, treba reći da bi bilo više nego korisno ako bi se većem broju osuđenika omogućilo da radi. Radna terapija bi bila posebno korisna za zatvorenike koji imaju probleme sa bolestima zavisnosti.

Kao što se iz gore navedenog može zaključiti, problemi koji postoje u funkcionisanju zdravstvene službe nisu zanemarljivi. Pre svega, trebalo bi jednu prostoriju u potpunosti nameniti radu zdravstvene službe i opremiti je kao ambulantu, i što je posebno važno, povesti računa o tome kako lekar postupa sa pacijentima, pošto su primedbe na njegov rad brojne (osuđenici su i od uprave tražili njegovu smenu). Ukoliko bude usvojena i bude se sprovodila nova sistematizacija, dva nova radna mesta u zdravstvenoj službi bi trebala da značajno doprinesu poboljšanju kvaliteta i boljoj dostupnosti zdravstvene zaštite. Bilo bi dobro osuđenicima staviti na raspolaganje metadonsku terapiju, o čijem bi korišćenju oni svakako morali samostalno doneti odluku, uz konsultacije sa lekarom specijalistom (naravno, svesni smo da ovo zavisi od dostupnosti ove vrste terapije u lokalnim civilnim zdravstvenim ustanovama). Takođe, bilo bi dobro obezbediti redovne posete psihijatra i psihologa, kako bi njihova pomoć bila stalno dostupna, nezavisno od procene zatvorskog lekara.

VASPITNO-POPRAVNI DOM ZA MALOLETNIKE U KRUŠEVCU

Vreme posete: decembar 2010.

Brojno stanje u vreme posete: 200 maloletnika prema kojima se izvršava vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom i 11 osuđenica premeštenih iz KPZ za žene u Požarevcu (ukupno 211, od čega na dan posete u ustanovi 197)

Raspored po odeljenjima: otvoreno – 11, poluotvoreno – 161, zatvoreno – 25

Struktura po polu: 188 muškaraca, 23 žene

1. Materijalni uslovi

Vaspitno-popravni dom za maloletnike u Kruševcu se nalazi na samom obodu grada, na površini od preko 30 hektara, i koristi više od 30 različitih objekata za smeštaj maloletnika, nastavu, obuku za rad i rad. Pored prijemnog, u okviru ustanove postoje tri odeljenja – zatvoreno, poluotvoreno i otvoreno. Većina maloletnika se nalazi u poluotvorenom odeljenju. Objekti za smeštaj štíćenika su građeni u godinama nakon Drugog svetskog rata. U njima može biti smešteno oko 400 ljudi, tako da ustanova nije prenaseljena. Sobe u kojim štíćenici spavaju su u celoj ustanovi u sličnom stanju. Nešto čistije i bolje uređene od ostalih su prostorije u kojim borave devojke. Ipak, kao i ostale sobe, i ove su vrlo skromno opremljene, samo osnovnim stvarima – krevetima i pomoćnim nameštajem, koji je u većini prostorija prilično dotrajao. U najlošijem stanju su prostorije koje se koriste za meru izdvajanja u posebnu prostoriju koje se nalaze u zatvorenom odeljenju. Uopšte, najlošiji uslovi boravka postoje u zatvorenom odeljenju, koje ima sve karakteristike zatvora. U tom odeljenju štíćenicima je, osim soba u kojim spavaju, dostupna samo zajednička prostorija u kojoj se nalaze stolovi sa stolicama i televizor i muzički uređaji. Pri tome, u jednoj od dve zajedničke prostorije u ovoj zgradi u vreme posete televizor nije bio ispravan, pa su momci koji u njoj provode ceo dan mogli samo da slušaju radio ili muziku (o dnevnim aktivnostima u ovom odeljenju više ćemo govoriti u nastavku). Pošto se zgrade nalaze na velikom prostoru i van grada, nema objekata koji bi ih okruživali, te su praktično sve prostorije dobro osvetljene. U nekim zgradama, zbog njihove starosti i podzemnih voda, koje su na mestu na kom se dom nalazi često prisutne, postoje problemi sa vlagom. Kupatila i kupaonice su u većini objekata prilično dotrajali i dobro bi im došlo renoviranje.

Kako ustanova koristi veliko zemljište, prostora za šetnju, odnosno boravak na otvorenom ima dosta. Postoje i solidni uslovi za sportske aktivnosti.

Zgrada škole je u vrlo dobrom stanju, čista, očuvana i prostrana, sa prostorijama koje omogućavaju ne samo nastavu već i kulturne događaje.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

2. Postupanje prema licima lišenim slobode

U domu se nalaze maloletnici starosti od 14 do 18 godina i punoletna lica starosti od 18 do 23 godine kojima je izrečena mera upućivanja u vaspitno-popravni dom pošto su izvršili krivično delo kao maloletnici, mada ima i onih koji su krivično delo izvršili kao mlađa punoletna lica. Ove dve grupe su unutar doma odvojene. Punoletnih je skoro duplo više, pa je prosečna starost osoba koje se u ustanovi nalaze nešto preko 19 godina. Poslednjih godina u domu je sve više onih koji su izvršili teška krivična dela. Isto tako, prema rečima zaposlenih, raste broj maloletnika i mlađih punoletnih lica sa smetnjama u razvoju (u trenutku posete bilo ih je oko 30). Retki su štíćenici koji nisu probali i koristili drogu. Značajan je broj onih koji su pre dolaska u vaspitno-popravni dom boravili u domu za nezbrinutu decu. Prema rečima zaposlenih, oko 30% osoba koje borave u domu ne primaju posete (ovde ne spadaju samo oni bez roditelja). Njih obezbeđenje povremeno povede sa sobom kada na suđenja sprovodi druge štíćenike, i tako im omogućava kakav-takav kontakt sa spoljnim svetom. Interesantna je nacionalna struktura osoba koje borave u ovom domu. Prema rečima zaposlenih, Romi uvek čine nešto više od 40% od ukupnog broja štíćenika. Vaspitači kažu da se kod njih, po pravilu, beleži bolji napredak u resocijalizaciji, ali da i pored toga zbog teške materijalne situacije i nedostatka podrške po izlasku iz doma, neki od njih pokušavaju da u njemu što duže ostanu. Nažalost, često se dešava da štíćenici, iako su u domu napredovali u tretmanu, tj. završili nekoliko razreda osnovne ili srednje škole, obučili se za rad i ponašali se bolje nego pre dolaska u dom, iz njega odlaze direktno na odsluženje zatvorske kazne (najčešće u KPZ za maloletnike u Valjevu) koja im je izrečena za vreme boravka u domu, za krivično delo izvršeno pre dolaska u ovu ustanovu. Pri tome, sudovi pri odmeravanju kazne retko uzimaju u obzir mišljenje stručnih službi Doma na osnovu kog se može zaključiti da je maloletnik ostvario napredak u resocijalizaciji.

Nakon boravka u prijemnom odeljenju, koji može trajati najviše dva meseca, štíćenici se, na osnovu odluke stručnog tima, koji čine pedagog, psiholog, sociolog i defektolog, svrstavaju u jednu od vaspitnih grupa, kojih je u trenutku posete bilo 14. Za sve ove grupe organizovana je nastava, u zavisnosti od nivoa obrazovanja štíćenika. U vreme posete tri grupe su pohađale nastavne programe nekog od prvih četiri razreda osnovne škole, pet grupa je pohađalo nastavu od petog od osmog razreda, četiri grupe su pohađale srednju školu, dok su za dve grupe bili organizovani programi tzv. specijalnog obrazovanja. Jedan od problema za štíćenike doma je u tome što na diplome koje se tokom boravka u ovoj ustanovi mora biti stavljen njen pečat, što im kasnije otežava pronalaženje posla. Uz nastavu su organizovani i programi obuke za rad. Izuzetak u ovom smislu predstavljaju štíćenici koji se nalaze u zatvorenom odeljenju, za koje je spektar dostupnih aktivnosti znatno sužen. Oni nemaju stalnu nastavu (nastavnici dolaze povremeno i ne zadržavaju se dugo u ovom odeljenju), pa momci koji se ovde nalaze uglavnom provode vreme dosađujući se, zatvoreni u dvema zajedničkim prostorijama. Uz to, prema njihovim rečima, na svežem vazduhu borave daleko manje nego što je Pravilnikom o kućnom redu propisano (najmanje dva sata dnevno). Ovakav tretman

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

sigurno ne može pozitivno uticati na štićenike, kojima je potreban intenzivan tretman, odnosno prevaspitni rad. Toga je svesno i osoblje doma, među kojim je bilo i predloga da se ovo odeljenje zatvori, međutim, uglavnom iz bezbednosnih razloga (neki od štićenika smeštenih u ovo odeljenje su izuzetno nasilni i mogu predstavljati problem za bezbednost drugih ako bi se premestili u poluotvoreno odeljenje), to nije urađeno.

Nasilničko ponašanje je među najčešćim razlozima za disciplinsko kažnjavanje, koje nije retko (tokom 2009. i 2010. godine bilo je preko 900 disciplinskih postupaka). U disciplinskom postupku mogu se izreći svega tri disciplinske mere: opomena, oduzimanje dodeljene pogodnosti i izdvajanje u posebnu prostoriju. Poslednja mera je specifičnost ove ustanove i podrazumeva izdvajanje najmanje dva štićenika u posebnu prostoriju i stavljanje pod poseban režim. Od štićenika s kojim smo razgovarali smo čuli dosta pritužbi u vezi sa sprovođenjem ove mere. Prema njihovim rečima, ona se ne izvršava u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu. Naime, oni tvrde da tokom izvršenja ove mere štićenici ne borave na svežem vazduhu onoliko koliko bi trebalo (dva sata), da ih lekar, vaspitač i upravnik ne obilaze u propisanim intervalima (najmanje jednom dnevno, odnosno, kad je u pitanju upravnik, svakog trećeg dana), ali ipak kao najznačajniji problem navode činjenicu da se prostorija za izdvajanje nalazi u vrlo lošem stanju, prevashodno u pogledu higijene, i navode da se posteljina u ovoj prostoriji ne menja, pa se dešavalo da to bude uzrok kožnih bolesti. Još jedna stvar u vezi sa izvršenjem mere izdvajanja u posebnu prostoriju je problematična, a to je uskraćivanje poseta za vreme njenog izvršenja. Štićenicima koji se izdvajaju u posebnu prostoriju se ne dozvoljavaju posete, iako Pravilnikom o kućnom redu nije propisano da se tokom trajanja ove mere posete uskraćuju. Pravilnikom o kućnom redu je u članu 26, stav 4 propisano da upravnik doma može, na predlog vaspitača vaspitne grupe, zabraniti posete lica koje štetno utiče na maloletnika, a u članu 29, stav 2 da, dok se izvršava disciplinska mera izdvajanja u posebnu prostoriju, maloletnik nema pravo na prijem poseta bračnog druga ili lica s kojim je zasnovao vanbračnu zajednicu u posebnoj prostoriji. U delu u kojem reguliše izvršenje disciplinske mere upućivanja u posebnu prostoriju (čl. 71 do 79) Pravilnik o kućnom redu ne govori o tome da ona podrazumeva zabranu poseta. Dakle, Pravilnik o kućnom redu ne sadrži eksplicitnu odredbu kojom bi propisivao da tokom izdvajanja u posebnu prostoriju maloletnik nema pravo na posetu, izuzev kad je u pitanju poseta bračnog druga ili osobe s kojom je maloletnik zasnovao vanbračnu zajednicu. Na osnovu ovoga bi se moglo zaključiti da bi, da je to želeo, donosilac Pravilnika o kućnom redu jasno propisao da maloletnik tokom izdvajanja u posebnu prostoriju nema pravo na posete. Ovde treba podsetiti na standarde Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), koji u pogledu kontakta maloletnika lišenih slobode sa spoljnim svetom, kaže sledeće: „CPT pridaje veliku važnost održavanju dobrog kontakta sa spoljnim svetom svih osoba koje su lišene slobode. Vodeći princip bi trebalo da bude unapređivanje kontakta sa spoljnim svetom; sva ograničavanja takvih kontakata trebalo bi da se zasnivaju isključivo na ozbiljnim razlozima bezbednosti, ili razlozima vezanim za raspoloživa sredstva. Aktivno unapređivanje takvih kontakata

može biti posebno korisno za maloletnike lišene slobode, od kojih mnogi imaju probleme ponašanja u vezi sa emocionalnom deprivacijom ili nedostatkom umeća društvenog ophođenja. CPT takođe želi da naglasi da kontakt maloletnika sa spoljnim svetom ne sme nikada biti ograničavan ili uskraćivan kao vrsta disciplinske mere.“ (9. Opšti izveštaj CPT [CPT/Inf (99) 12]). Da zaključimo, smatramo da štíćenicima Doma nikada ne treba ograničavati ili uskraćivati pravo na posete zbog disciplinskih prestupa.

Kada maloletnik napravi disciplinski prestup, a osoblje proceni da bi se i bez vođenja disciplinskog postupka na njega moglo uticati tako da prestane da se neprihvatljivo ponaša, disciplinski postupak se ne sprovodi do kraja, već se izriče neka od tzv. alternativnih mera (to može biti neko od vanrednih redarstava – na krugu, u paviljonu ili u domu kulture, okopavanje cveća, samostalno sređivanje prostorija, pisanje radova i sl.). Ukoliko se alternativna mera ne realizuje uspešno, ona može biti zamenjena drugom alternativnom merom ili može doći do nastavka disciplinskog postupka.

Pored primedbi na račun primene mere izdvajanja u posebnu prostoriju, štíćenici s kojima smo razgovarali su imali i primedbe koje su se ticale službe obezbeđenja, za koju su neki od njih govorili da povremeno bez razloga ili prekomerno upotrebljava mere prinude, koristeći ih umesto disciplinskih mera (uz to, tvrdili su da se lekarski pregled nakon upotrebe mera prinude često ne vrši ili pak vrši sa zakašnjenjem). S druge strane, prema evidencijama Doma, mere prinude se iz godine u godinu upotrebljavaju sve ređe (2010. mere prinude su upotrebljene 40 puta, 2009. godine 72 puta, 2008. godine 80 puta, a 2007. godine 120 puta). Štíćenici sa kojima smo razgovarali su imali i dosta primedbi na kvalitet ishrane i rad zdravstvene službe, tvrdeći da je zdravstvena nega loša ili da se čak u nekim slučajevima i uskraćuje. Oni su posebno istakli da medicinsko osoblje ne tretira adekvatno kožne bolesti, koje su mahom posledica loše higijene, tj. činjenice da se posteljina nedovoljno često pere a da su kreveti, jastuci i prekrivači stari i dotrajali. Štíćenici koji su se nalazili ili se nalaze u zatvorenom odeljenju su imali dosta primedbi na uslove boravka i režim u ovom odeljenju. Neki štíćenici su tvrdili i da ih je zdravstvena služba proglasila sposobnim za rad iako to, zbog bolesti, nisu. Većina štíćenika sa kojim smo razgovarali je tvrdila da medicinsko osoblje nedovoljno ozbiljno ili sa skepsom prima njihove pritužbe na bolove ili druge zdravstvene tegobe.

3. Bezbednost

Kako obezbeđenje, u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu, može upotrebiti sredstva prinude samo kada je potrebno sprečiti napad maloletnika na osoblje ili drugog maloletnika ili samopovređivanje ili ako maloletnik ima hladno oruđe ili vatreno oružje koje mu se ne može oduzeti na drugi način, bekstva, odnosno udaljenja je praktično nemoguće sprečiti, pa se dešavaju dosta češće nego u svim drugim ustanovama u nadležnosti Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Nasilja među štíćenicima ima i više nego među zatvorenicima u većini zatvora u Srbiji. Pri tome, u fizičkim

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

sukobima štićenika se nekada koristi i vrlo opasno oruđe – prema rečima zaposlenih i štićenika sa kojim smo razgovarali, štićenici vade kocke iz kaldrme iz dvorišta i njima se gađaju. Dešava se i da štićenici maltretiraju slabije, mlađe ili osetljivije među njima. Pošto je nedovoljno brojno, obezbeđenju nije lako da ovakve incidente spreči. Naime, u službi obezbeđenja su u vreme posete radila 42 čoveka, a optimalan broj radnika u ovoj službi bi, prema rečima zaposlenih u njoj, bio oko 70. Zbog toga se ponekad dešava da na celom jednom spratu noću nema nijednog čuvara.

Prema rečima osoblja, neformalne grupe se teže i sporije formiraju nego u zatvorskim ustanovama. U trenutku posete u Domu su postojale dve grupe štićenika za koje smo čuli da konstantno pokušavaju da se profilišu kao dominantne, vodeće neformalne grupe.

4. Zdravstvena nega

U zdravstvenoj službi rade jedan lekar specijalista opšte medicine (u stalnom radnom odnosu), sedam medicinskih tehničara, stomatolog i lekar specijalista psihijatrije koji dolazi u Dom tri puta nedeljno. Lekar je u ambulanti svakim radnim danom od 7 do 14:30 časova, dok tehničari rade u smenama, tako da u ambulanti tokom celog dana i noći ima medicinskog osoblja. Lekar specijalista opšte medicine po potrebi dolazi u Dom i van radnog vremena.

Pregledi se vrše u ordinaciji koja je veoma prostrana i svetla, sa solidnim uslovima za obavljanje osnovnog fizikalnog pregleda. U ambulanti postoji samo osnovna dijagnostička aparatura: stetoskop, merač krvnog pritiska i vaga za merenje telesne mase. Prema rečima lekara, u planu je nabavka EKG aparata. U ambulanti postoji i prostorija koja se koristi za intervencije poput davanja ampulirane terapije i previjanja, u kojoj se nalazi i jedan sterilizator koji je, iako dotrajao, i dalje u funkciji. Uz ove prostorije nalaze se i dve sobe sa po tri ležaja koje se koriste kao stacionar. One izgledaju prilično oronulo i zapušteno i ne deluju kao prostorije primerene za smeštaj lica kojima je potreban nadzor medicinskog osoblja. Stomatološka ambulanta je u dosta boljem stanju – uredna je, čista i svetla, mada treba istaći da je stomatološka oprema dotrajala. U stomatološkoj ambulanti se vrše popravke i vađenje zuba, dok protetičke usluge štićenici mogu dobiti o sopstvenom trošku u nekoj od civilnih ambulanti. Apoteka staje u jedan ormar u ordinaciji. Podelu lekova pacijentima vrše isključivo tehničari. Laboratorijske analize se vrše u lokalnom zdravstvenom centru, ali se uzorci uzimaju u ambulanti Doma.

Prema rečima lekara, prilikom dolaska štićenika u ustanovu obavezno se vrši lekarski pregled koji uključuje i provere na zaraženost hepatotropnim virusima i HIV. Pregledi se inače ne zakazuju, već štićenici dolaze u ambulantu kad god žele pregled, i on se odmah i vrši. Retko se dešava da su potrebne usluge službe hitne pomoći lokalnog zdravstvenog centra. Kao što se može i pretpostaviti, specijalističke usluge lekara iz gradskog zdravstvenog centra se koriste mnogo češće. Sistematski pregledi se, prema rečima lekara, obavljaju dva puta godišnje.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Ukoliko postoji potreba za ginekološkim uslugama, štíćenice se šalju u gradski zdravstveni centar.

Kao što smo pomenuli, psihijatar u Dom dolazi tri puta nedeljno. Ostalo medicinsko osoblje nije obučeno za sprovođenje programa psihoterapije, niti je obučeno da prepozna pacijente kod kojih postoji povećan rizik od samoubistva. U Domu nije dostupna metadonska terapija. Postoji program prevencije i lečenja narkomanije koji se sprovodi kroz radionice za upoznavanje sa pojmom narkomanije, faktorima nastanka, prevencijom i lečenjem. U lečenju narkomanije se primenjuje i uslovljavanje posebnih pogodnosti. Ukoliko se desi da štíćenik stigne u Dom sa izrečenom merom obaveznog psihijatrijskog lečenja narkomana, upućuje se u stacionarnu ustanovu.

5. Osoblje

Vaspitna služba je najznačajnija za rad sa štíćenicima i u okviru nje se i donose najznačajnije odluke u vezi sa programom postupanja prema svakom od njih. U ovoj službi radi nešto više od 50 ljudi, od kojih su približno tri četvrtine žene. U školi radi dvadesetak ljudi. Već smo spomenuli da je u službi obezbeđenja zaposleno manje ljudi nego što je potrebno. Uz to, problem predstavlja to što su neki od ljudi koji rade u ovoj službi formalno zaposleni kao tzv. „programski asistenti“, pa u skladu s tim nemaju ovlašćenja koja inače imaju zaposleni u službi obezbeđenja, te su tako dovedeni u položaj da vršenjem svakodnevnih dužnosti ove službe mogu prekršiti važeće propise (na primer, moguće je da, štiteći svoju ili bezbednost štíćenika, upotrebe sredstva prinude - za šta nisu ovlašćeni - i na taj način povrede važeće propise). Kao u svakoj službi obezbeđenja sa nedovoljnim brojem zaposlenih, i ovde zaposleni ostvaruju značajan broj prekovremenih radnih sati, zahvaljujući, pre svega, velikim brojem sprovođa, koji se vrše na teritoriji cele države.

6. Preporuke

Na sreću, ustanova nema problem sa nedostatkom prostora i prenaseljenošću, ali su skoro sve zgrade u takvom stanju da je svako ulaganje više nego dobrodošlo. Najpotrebnijim se čini ulaganje u posteljine, jastuke i prekrivače i mašine za pranje veša. Takođe, neophodno je renoviranje i bolje opremanje prostorija koje se koriste kao stacionar. Prostorije koje se koriste za disciplinsku meru izdvajanja u posebnu prostoriju su u vrlo lošem stanju i obavezno bi ih trebalo preurediti.

Kad je u pitanju postupanje prema štíćenicima, čini nam se da posebnu pažnju treba posvetiti zatvorenom odeljenju, odnosno štíćenicima koji se u njemu nalaze. Kao što smo već istakli, njima se ne nude smislene aktivnosti, školska nastava im nije dostupna u meri u kojoj bi to bilo potrebno a prema njihovim rečima, čak i boravak na svežem vazduhu ne traje koliko bi prema Pravilniku o kućnom redu trebao. Naravno, najbolje bi bilo da ovo odeljenje ni ne postoji, ali ako je to već neophodno, onda štíćenicima koji se u njega smeštaju treba posvetiti što više pažnje, ma koliko teško

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

bilo uspostaviti normalnu komunikaciju sa njima i ma kako oni reagovali na pokušaje osoblja da sa njima radi na prevaspitanju ili obrazovanju.

Već smo istakli da štíćenicima nikako ne treba ograničavati pravo na posete, čak i za vreme izvršenja mere izdvajanja u posebnu prostoriju. Još je važnije osigurati da se disciplinski prestupi kažnjavaju isključivo disciplinskim ili tzv. alternativnim merama, a nikako na druge načine, po nahodanju osoblja.

Postoji nekoliko mera koje bi bilo dobro preduzeti, ali to ne može uraditi sama uprava Doma, već je potrebna koordinisana akcija nadležnih Ministarstava. Prvo, bilo bi dobro da tzv. programski asistenti više nemaju takav status, odnosno da dobiju sva ovlašćenja neophodna za normalno obavljanje dužnosti u službi obezbeđenja. Pored toga, kao što smo već pomenuli, služba obezbeđenja bi trebalo da bude ojačana novim ljudima. Drugo, bilo bi dobro da diplome koje štíćenici stiču za vreme boravka u Domu ne nose njegov pečat, pošto je to jedan od razloga zbog kojih se po izlasku iz Doma teško zapošljavaju. Treće, s obzirom na broj štíćenika koji su do dolaska u Dom koristili drogu, bilo bi poželjno, u saradnji sa nadležnim zdravstvenim ustanovama i Ministarstvom zdravlja, razmotriti stavljanje metadonske terapije na raspolaganje štíćenicima, koji bi onda, u dogovoru sa lekarima i roditeljima, odlučili da li da je koriste. Na kraju, bolja komunikacija drugih aktera od kojih zavisi da li će maloletnici uopšte završiti u Domu i kako će se snaći po izlasku iz njega sa stručnim službama u Domu bi svakako doprinela da se neki problemi preduprede ili ublaže.

